

POGLED NA HUMANIZAM U SVJETLU NAUKE IVANA PAVLA II

Zvonimir Puljić

Sto je čovjek?

Čovjek je čovjeku najteže pitanje i najveći problem. Velim najveći problem, a ne najviše biće kako napisao Karl Marx.¹ Jer ako bi čovjek za čovjeka bio »najviše biće«, onda ne razumijem zašto bi se morao osjećati pritisnut tolikim poteškoćama, pitanjima i nerješivim problemima.

Pitanja kao što su: »tko je čovjek? Koje je značenje njegove egzistencije?« zaokupljaju svaku znanost koja se bavi čovjekom i ljudskim problemima. To su pitanja koja su bila prisutna u svim razdobljima ljudske povijesti i postavljana su u različitim oblicima, ali uvijek kao neizbježivi »drugari« na putu svakog pojedinca. Ne može nam biti svejedno, da li znamo tko smo i odakle smo. Indiferentni možemo biti prema svemu drugome, ali prema sebi ne možemo biti indiferentni, prema spomenutim pitanjima, koja od svakoga traže da na njih osobno odgovori. »Nikada se neće moći ugušiti ovo temeljno pitanje čovječanstva dokle god je ljudske misli koja je, tražeći i pitajući, uvijek u hod.«² I bit će tako dok je ljudi i dok je čudi, dok je vijeka i dok je svijeta.

Na prvi mah se čini da nikad u povijesti, kao u ovom času, čovječanstvo nije bilo tako zrelo da odgovori temeljito na postavljena pitanja. Jer, nikad znanosti o čovjeku nisu bile tako brojne i tako specijalizirane kao upravo u ovo naše vrijeme. Tu su biologija, fiziologija, medicina, psihologija, sociologija, ekonomija, politika... Sve se one trude da protumače kompleksnost ljudskog ponašanja služeći se u tu svrhu i potrebnim instrumentima. Ali upravo te beskrajne mogućnosti tehničko-industrijske civilizacije postale su izvorom različitih shvaćanja. Od one »slijepe vjere« u znanost, po kojoj se nadalo da će ona riješiti sve egzistencijalne probleme čovjeka, počelo se shvaćati da ima stvari i problema koje znanost neće moći nikada ni shvatiti, a kamoli riješiti. Čovjek izmiče znanstvenim formulacijama, ostaje mučna nepoznanica.³ I premda je u traženju osmišljenja vlastitog života dolazio do raznovrsnih teoretskih zaključaka i praktičnih stavova i sustava, on je ipak ostajao »neispunjeni nacrt, zamišljeni a do kraja neispisani tekst jedne čudne drame«.⁴ On je još u stvaranju i oblikovanju. Za razliku od biljaka i

¹ Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod u Glavni radovi Marxa i Engelsa, Zagreb, Stvarnost, 1979, str. 132: »Kritika religije završava učenjem da je čovjek najviše biće za čovjeka.«*

² E. Coreth, *Antropologia filosofica, Brescia, Morcelliana, 1978, str. 11.*

³ Dr A. Carrel, *Čovjek-nepoznanica, Zagreb, Hrvatska književna naklana, 1941.*

⁴ R. Perić, *Pred problemom humanističkih ideja i pokreta u Crkva u svijetu, 1 (1980), str. 7.*

životinja, koje su već unaprijed određene i usmjerene prema onome što trebaju biti, čovjek ostaje nedovršen i otvoren raznim i različitim mogućnostima. I dok je Stvoritelj savršeno doradio i biljke i životinje te ne »dozvoljava« ni najmanje popravke ili odstupanja od zamišljenog plana, čovjeka je ostavio otvorenim te sudbinu njegova osobnog projekta predao u njegove ruke, njegovoj inteligenciji i slobodi, njegovoj stvaralačkoj inventivnosti.

Ali što je to što čovjek mora postati ako se želi potpuno ostvariti? Postiže li se punina čovjštva studijem, radom, igrom, molitvom, ljubavlju...? Da bi se ostvario taj cilj, što bismo morali postati: znanstvenici, liječnici, odvjetnici, poslanici, profesori, heroji, sveci ili možda lopovi, pljačkaši, teroristi, drogaši...?! Ova i slična pitanja koja čovjek postavlja u vezi sa svojom biti i sa svojim opstankom i bivovanjem nisu pitanja radoznalosti. Ona se javljaju sama od sebe i izviru iz naravi samog postojanja. Ali ono što je karakteristično za naše vrijeme jest činjenica da čovjek ne samo postavlja pitanja i probleme, on i sâm biva problematiziran. Riječi koje je napisao M. Scheler prije više od pola stoljeća nisu izgubile na aktualnosti: »U svojoj 10-tisućljetnoj povijesti ovo je jedincato razdoblje u kojem je čovjek sâm sebi postao radikalno i univerzalno 'problematičan': ne zna više tko je on, i biva sve svjesniji da to ne zna.«⁵ Heidegger se slično izrazio kad je zabilježio: »Ni u jednom povijesnom razdoblju nije se steklo toliko znanja o čovjeku kao u ovom našem... Pa ipak, nijedno ga razdoblje nije manje (slabije) poznavalo od našeg, i ni u jednom vremenu nije bio tako problematičan kao u našem.«⁶ G. Marcel preuzima istu ideju kad piše o »čovjeku kao problemu«, kad kao uzorak današnjeg čovjeka, koji se osjeća odvojeno i rubno, uzima barakaša koji ne zna tko je i zašto živi.⁷

Treba istaknuti da se ova pitanja i problemi ne pojavljuju bezlično te da ne ostavljaju po strani one koji su njima pogođeni. Premda su već milijuni ljudi razmišljali i tjeskobno tražili odgovore i našli ih, to ne lišava pojedince potrebe da osobno odgovore na pitanja »tko sam« i što znači »biti čovjek«. Refleksije i razmišljanja, koja su drugi dali na tu temu, mogu biti poticajna i rasvjetljujuća na putu traženja adekvatnih odgovora. Ali nikad ne mogu zamijeniti osobni napor u razjašnjavanju problema vlastitog postojanja. Živjeti znači biti stalno u društvu takvih pitanja. O tome su se bavili svi humanizmi prošlosti i sadašnjosti: liberalni i kršćanski, religiozni i ateistički, buržoaski i marksistički.

I. Pogled na tri nekršćanska humanizma

Riječ »humanizam« dovoljno je poznata riječ. Mogli bismo ga uopćeno definirati kao »moralno umni napor da se ispuni ljudska težnja za potpunijim čovjekom«.⁸ O takvom humanizmu kao općem pokretu govori II.

⁵ M. Scheler, *Philosophische Weltanschauung*, Bonn, 1929, str. 62.

⁶ M. Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, Frankfurt, 1951, str. 189.

⁷ Usp. G. Marcel, *L'homme problématique*, Paris, 1955, str. 73—77.

⁸ R. Perić, nav. dj., str. 7.

vat. sabor u pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu (br. 6, 55, 92). Pod humanizmom se misli i na pogled o svijetu i povijesti koji u središte svoga razmišljanja na prvo mjesto stavlja čovjeka, njegove probleme, projekte i planove. U tom se razlikuje i od materijalizma, i od historicizma, i od vitalizma i spiritualizma koji prvenstvo dadoše materiji, povijesti, životu i duhu namjesto čovjeku.

Humanizam je nastao u obliku pokreta pri kraju srednjeg vijeka kao reakcija na teokraciju i teocentrizam koji je vladao zapadnom kulturom kroz dugi niz stoljeća. U početku on nije bio antireligiozan. Dapače veliki reformatori i umjetnici iz tog perioda bili su odreda religiozni: Savanarola i Luther, Toma More, Ignacije Lojolski i Franjo Ksaverski, Erasmo Rotterdamski i Michelangelo Buonaroti, Leonardo da Vinci, Marko Marulić i stotine drugih genijalnih umova koji zadužiše Evropu u stoljećima humanizma i renesanse. Tek poslije francuske revolucije, u kojoj su proklamirana etička načela »bratstva, jednakosti i slobode«, zbiva se povijesna prekretnica u novom »humaniziranju« čovjeka. Javljaju se liberalni humanizmi koji, zanemarujući kršćanske i religiozne vrijednosti, proglašiše čovjeka vrhovnim bićem.⁹ Sve liberalne humanizme koji su procvatili poslije francuske revolucije, a suvremeni su još i danas, možemo svrstati u tri skupine:

- Pozitivistički humanizam koji se temelji na znanju.
- Liberalni humanizam koji se temelji na imanju.
- Marksistički koji se temelji na moći države, partije i politike.

a) Pozitivistički humanizam

Pozitivizam ili scijentizam tvrdi da je znanost, i to empirijska, jedina kadra priskrbiti objektivnu spoznaju jer samo ona može znanstveno i sigurno provjeriti iznesene podatke. Osnivač i otac pozitivizma bio je August Comte. Prema njegovu poimanju povijesti, kulture i ljudske spoznaje postoje tri forme znanja: religiozno, metafizičko i znanstveno. Shodno tome on razlikuje tri faze razvitka ljudskog roda: teološko, metafizičko i pozitivističko doba.

Oblik svijesti koja je determinirala teološko doba bila je religija. To se doba dijeli na nekoliko etapa: fetišizam koji odgovara podjeli društva na horde; politeizam koji odgovara udruživanju plemena, stvaranju mnogih država, i na koncu monoteizam kojemu odgovara stvaranje svjetskog carstva. Predvodnici fetišizma bili su vladari, svećenici i ratnici. Metafizičko doba nastaje kad se religiozni oblik svijesti promijenio u pravno-filozofski. Zato su predvodnici ovog sistema filozofi i pravnici. S postupnom promjenom ljudske svijesti iz metafizike u pozitivna znanja stvara se novo doba u procesu društva — pozitivističko

⁹ R. Perić, nav. dj., str. 9: »Iz povijesti je poznato kako je revolucionarna praksa francuske revolucije proklamirane etičke vrednote pretvorila u svoje oprečnosti: bratstvo u bratoubilačko krvarenje, jednakost u jednakost giljotine, a slobodu u slobodu anarhije.«

doba — u kojemu su glavni inženjeri, tehničari, privrednici i učenjaci.¹⁰ Ovo posljednje doba započelo je s Kartezijem i Galilejem.

Comte je uvjeren da je čovječanstvo u stalnom napredovanju. Prijelazom iz teološkog u metafizičko i na koncu u pozitivističko doba ono je ostvarilo zavidan skok naprijed. Za Comtea je čovječanstvo kao takvo »veliko biće«, »jedini Bog« kojemu se treba klanjati, »vrhovna vrednota« iznad koje druge i ne postoje. On dapače predlaže i pozitivistički kalendar po kojemu će dani i mjeseci biti posvećeni velikim ličnostima iz religije, filozofije, umjetnosti, znanosti i književnosti. Predlaže također da se uvede i neki »novi znak« koji bi trebao zamijeniti kršćanski znak križa. Desetljećima je Comteov humanizam imao uspjeha, bio je postao filozofija mode u evropskim i izvanevropskim akademskim krugovima, sve tamo do pod kraj 19. stoljeća. A onda je naišao na oporbu, posebno kod filozofa (James, Bergson i Husserl), koji su neoborivim dokazima pokazali kako su epistemološke zasade pozitivista neodržive i lažne. Ne postoji naime jedinstveni oblik znanja, onaj znanstveni, niti postoji »jedinствена« metoda, ona pozitivistička, kako je tvrdio Comte, nego mnogostruka su znanja, pa prema tome mnoge su i znanosti i mnoge metode. Istina, još i danas je znanost (pisana velikim slovom) u nekim krajevima i slojevima društva »velika boginja«, »big science« koja je moćna i utjecajna i koja može »uništiti u čovjeku što je veliko i lijepo.«¹¹ Humanizam pozitivističkog tipa zakazao je i promašio na nekoliko područja. Razvio je jednostrano znanstveni jezik i sve ostale načine komuniciranja proglasio beznačajnim. Izjednačio je čovjeka sa stvarima i drugim fiziološkim aparatima. Naglašavanjem točnosti, preciznosti, automatiziranosti, predviđivosti, ugasio je u čovjeku tipično ljudske vrline kao što su ljubav, darežljivost, žrtva, milosrđe, humor i radost, koje se ne mogu mjeriti znanstvenim aparatima. Uništivši temeljne religiozne, moralne i estetske vrednote, on na njihovim ruševinama diže druge pozitivne, eksperimentalne vrednote ekonomije, tehnologije, sporta, tj. materijalne vrednote. Zato je pozitivizam pseudo-humanizam jer otuđuje, postvaruje te izobličuje čovjeka u njegovoj biti.

b) Liberalni humanizam

Liberalizam je nastao usporedo s pozitivizmom. U početku je to bio pokret zainteresiran samo za ekonomsku stranu društva, ali poslije se posvetio — zanesen idejom savršenog humanizma — i ostalim pitanjima kao što je političko, socijalno i moralno. Zapravo liberalizam je vrlo kompleksna stvarnost koja se javlja u tri vida: *ekonomskom* kojemu je uzor kapitalizam, *ideološkom* koji predstavlja lajicizam i *političkom* koji tvori model buržoaske demokracije. Sva ta tri vida imaju zajednički nazivnik: osobna sloboda i sloboda osobne inicijative apsolutna je vrednota koju treba štiti i omogućiti da se ostvari ispred svih drugih vrednota. Ovakav model društva uspio se afirmirati u 19. i početkom 20. stoljeća u cijeloj Zapadnoj Evropi. Uspjelo mu je nametnuti i svoj

¹⁰ Usp. A. Fiamengo, *Osnovi sociologije*, Zagreb, 1977., str. 50.

¹¹ K. Lorenz, *Gli otto peccati capitali della nostra civiltà*, Milano, Adelphi, 1974, str. 127.

kulturni aspekt. Ali, potrebno je i to reći, i ovaj je model zapao u nezapamćenu krizu. Već je Bernanos u svojoj poznatoj studiji pod naslovom *Evropski duh i svijet mašina*¹² razgoličio strašne zablude liberalnog humanizma. Koristeći se idealom »utilitarizma« i instrumentima stroja, liberalni humanizam nije stvorio »boljeg« čovjeka, već ga je učinio »nezasićenom i razjarenom životinjom«. »Prije ili poslije — tvrdi Bernanos — povijest će ustvrditi (ako uopće u to vrijeme bude mislećih bića da napišu povijest) da su strojevi preoblikovali, ne toliko ovu našu planetu, koliko gospodara planete. Čovjek je izmislio stroj, a stroj postao čovjekom po nekoj vrsti đavolske imeverzije tajne Utjelovljenja... Vidim svijet koji se izgrađuje u kojemu, ajme, nije pretjerano ustvrditi, čovjek neće moći živjeti; moći će živjeti, ali uz uvjet da bude sve manje čovjek.«¹³

Sve tri struje liberalnog humanizma potresene su olujama vremena te izgrizene unutarnjom nestabilnošću. Politika buržoaske demokracije nije uspjela izvršiti obećanje oslobođenja i sreće za sve, jer, gdje je takva demokracija na vlasti, bogatstva su u rukama privilegiranih, moćnijih i školovanijih. Pa čak ni sloboda, koju uzdigoše na prijesto vrhovne vrednote, nije svima dohvatna. Tako se susrećemo da upravo u uređenijima gdje se ta sloboda ističe, uragan terorizma hara na svim područjima. A taj terorizam nije (u najvećem broju slučajeva) plod nekih međunarodnih drama i zapetljaja, već prirodni proizvod kulture koja je, temeljeći sve na imanju i slobodi, pogazila etičke vrednote, a u čovjeku razbuktala najniže nagone moći, vladanja, imanja, uživanja. Najveća je zabluda liberalizma što ne uočava da je za društveni život, za miroljubivi suživot s drugima, potrebno staviti i neke moralne ograde. Dokine li se svaka ograda, kao što to idealno zastupa liberalni humanizam, onda se zbiva zastrašujuća metamorfoza u čovjeku: »homo civilis« preobraća se u »homo brutalis«: civilizirani čovjek postaje surovim, životinjskim. I to je ono čega smo i mi svjedoci, što se događa u mnogim krajevima. Dovoljno se prisjetiti otmica, ucjena, podzemnog terora, drogiranja, masonskih udruga, crne magije, pornografskih centara — i sve to pod firmom slobode.

Liberalizam je pokazao da je sterilan i dekadentan; da je nesposoban pomoći čovjeku da dođe do potpune zrelosti. Svojom ideologijom utilitarizma, makijavelizma i dopuštenosti svega pod firmom slobode proizukovao je velika zla čovječanstva.¹⁴ Budući da »nijeće ulogu Božje Providnosti«¹⁵ te želi izbaciti iz javnog života ideju »Boga koji provida i upravlja«,¹⁶ te na mjesto »Stvoritelja neba i zemlje postavlja zlatno tele«,¹⁷ liberalizam nije sposoban da predvodi čovječanstvo. On je, prema tome, pseudo-humanizam.

¹² G. Bernanos, *Lo spirito europeo e il mondo delle macchine*, Milano, Rusconi, 1972.

¹³ Ibid., str. 55.

¹⁴ Usp. Pio X, *Vehementer nos*, br. 2 (11. II. 1906): »Liberalismo è causa di gravissimo danno alla società civile...«

¹⁵ Usp. Leone XIII, *Immortale Dei*, br. 10 (1. XI. 1885).

¹⁶ Pio X, *Vehementer nos*, br. 2 (11. II. 1906).

¹⁷ Usp. Pavao VI. sudionicima UCID-a 8. VI. 1964: »Il liberalismo è messo il vitello d'oro al posto spettante al Dio del cielo e della terra.«

c) Marksistički humanizam

Kao reakcija na prenaplašeni individualizam liberalizma u politici, odgoju i ekonomiji, pojavio se kolektivizam koji ističe socijalne i društvene faktore u razvoju pojedinca. Ideje kolektivizma posebno su razrađene u doktrini K. Marxa i njegovih sljedbenika. Prema Marxu pojedinac postoji samo ukoliko je sudionik društva. Stoga zaključuje da ne oblikuju pojedinci društvo, nego društvo formira pojedince. »Pojedinac je, piše Marx, društveno biće. Pojava njegova življenja, zapravo je pojava i afirmacija društvenog života.«¹⁸ I, kao što je za Hegela pojedinac samo karika u lancu apsolutnog Duha, tako je za Marxa pojedinac karika u kolektivu. Njegova je vrijednost i značenje ovisno o kolektivu.¹⁹

Marksizam je želio i želi biti humanistički pokret, iako mu to neki autori osporavaju (kao na pr. Althusser).²⁰ Marxova odvažna borba protiv kapitalizma, liberalizma i države bila je borba za čovjeka, za njegovo pro-mankuće i oslobođenje. Treba odati priznanje i pohvaliti Marxovu filozofiju rada kojom je istakao da je rad tipična ljudska aktivnost koja mu pomaže da raste i dozrijeva. Izjednačujući, međutim, čovjeka s radom,²¹ zaboravio je da je »rad radi čovjeka, a ne čovjek radi rada.«²² Čovjek je rezultat svoga rada, veli Marx, i on se radom stvara. Nema neke druge više stvarnosti koja bi nadilazila povijest i svijest. Zato je Bog suvišan. Pitanja o Božjoj opstojnosti ili neopstojnosti, pitanja su čovječje opstojnosti ili neopstojnosti. Ako je »čovjek za čovjeka najviše biće«, Bog nije potreban. Dapače onog trenutka kad čovjek počinje razmišljati o nekom višem biću izvan sebe, on se »raščovječuje«, »otuđuje.«²³

Budući da marksizam podređuje ekonomiji,²⁴ tj. materijalnoj proizvodnji sve tipično ljudske odlike, kao npr. govor, misao, umjetnost, religiju, pitamo se: da li dijalektičko-historijski materijalizam može biti nazivan humanizmom?! Jer, premda je teoretski čovjeka proglasio »najvišim bićem za čovjeka«, to mu je mjesto izgleda u praksi oduzela materija. Ističući da vrijednost i sudbina pojedinca zavise o kolektivu, marksizam

¹⁸ K. Marx, *Opere scelte*, Roma, 1966, str. 132.

¹⁹ Usp. J—Y. Calvez, *Il pensiero di Carlo Marx*, Roma, Borla, 1966, str. 545—547 (odsjeck drugi pod naslovom: »La comunità e la persona«).

²⁰ L. Althusser, *Per Marx*, Roma, Riuniti, 1967 (posebno str. 195—222, gdje Autor govori o marksizmu i humanizmu). Poznato je naime da je pedesetih godina ovog stoljeća u krilu marksizma nastao pokret pod nazivom »neomarksizma« koji je, zbog svoje usredotočenosti na čovjeka, »njegovo dostojanstvo i njegova neotuđiva prava« (koja su u ortodoksnom marksizmu bila »žrtovana« u korist kolektiva, društva) bio nazivan i »humanističkim marksizmom« (usp. G. Lojaco, *Il marxismo ieri e oggi*, Napoli, 1978, str. 192—193). Naša se kritika ne odnosi na taj marksistički smjer.

²¹ Usp. Karl Marx, *Prilog kritici...*, nav. dj. str. 260, gdje hvaleći Hegelovu »Fenomenologiju Duha« ističe da je »čovjek rezultat svoga rada«. Usp. također u nav. dj., str. 213—221 gdje Marx izlaže »teoriju o otuđenom radu«

²² Usp. Ivan Pavao II, *Laborem exercens*, Zagreb, KS-dokumenti 63, br. 6.

²³ Zato je prevladavanje religije (koja je prema Marxu opijum naroda) »kao iluzorne sreće naroda zahtjev njegove zbiljske sreće« (usp. K. Marx, *Prilog kritici...*, nav. dj., str. 127).

²⁴ Usp. K. Marx, *Prilog kritici...*, nav. dj., str. 700: »Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće.«

se izlaže »opasnosti« da s pojedincima nehumano postupa kad je to u korist zajednice.

Da bi se ostvarilo savršeno društvo bez klasa, marksizam zastupa tezu da je potrebno da društveni slojevi budu spremni žrtvovati svoja dobra, ako ureba i same sebe.²⁵ Takvom se »društvenom idolatrijom« dolazi dotle da se opravdava bilo kakav (pa čak i nehuman) postupak protiv čovjeka-pojedinca kad je u pitanju društvo, a respektiranje osobe u takvim okolnostima »nije ništa drugo doli buržoaska osjećajnost«.²⁶

Gigantski i prometejski zahvati, kojima su pozitivizam, liberalizam i marksizam kušali izgrađivati humanizam bez Boga oslanjajući se isključivo na znanje i manje, silu i moć iznevjerili su u svojim obećanjima kako na teoretskom, tako i na praktičnom području. Ta tri »pseudo-humanizma« dominirali su kulturnom ekonomskom i političkom scenom u našem stoljeću. Omalovažavajući vrednote na kojima se temelji tipično dostojanstvo čovjeka kao osobe (npr. dobrota, ljubav, krepost, istina, pravda...) i zanemarujući transcendentalne temelje kulture i odgoja, doveli su društvo i pojedinca do takve krize u moralnom pogledu kakvoj nije bilo premca u povijesti čovječanstva.

II. Kršćanski humanizam u svjetlu nauke Ivana Pavla II.

Opća kulturna i duhovna kriza jest pojava koja zabrinjava ne samo političare, odgojitelje, svećenike nego sve koji su zabrinuti za budućnost čovjeka. Ima li izlaza iz te slijepe ulice u kojoj se osjećaju izgubljenima posebno mladi? Postoji li ikakav ljudski projekt koji bi se mogao nazvati autentičnim humanizmom, koji daje valjane odgovore na mučna pitanja ljudskog uma i srca? Postoji li kakav plan prema kojem bi se mogla započeti obnova kulture, čovjeka i društva?

Kršćani su koji slijede Krista uvjereni da postoji izlaz iz ove krize. Takav je optimizam izražen i na stranicama pobudnice Ivana Pavla II. *Obiteljska zajednica*. Već na prvim stranicama te pobudnice čitamo: »U ovom povijesnom trenutku, kada je obitelj podvrgnuta brojnim pritiscima što je nastoje uništiti, ili barem izopačiti, Crkva... živi i snažnije osjeća svoje poslanje da svima najvjekšuje Božji naum o braku i obitelji. Time ona jamči njihovu punu životnost te ljudsko i kršćansko promaknuće i tako pridonosi obnovi društva i Božjeg naroda« (br. 3). Nadahnut doprinosom kršćanskih mislilaca, kao što su Maritain, Mounier, Gaurdini, La Pira, zatim dokumentima II. vaticanskog sabora, posebno njegove pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu (GS), kao i radom svojih prethodnika Ivana XXIII. i Pavla VI, Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Otkupitelj čovjeka* izlaže i daje glavne obrise zdravog usmjere-

²⁵ Usp. J.—Y. Calvez, *Il pensiero...*, nav. dj., str. 547—552: »Occorre che l'individuo muoia perchè la specie sia come totalità dell' individuo« (str. 552).

²⁶ Usp. E. Baas, *Introduction critique au marxisme*, Paris, 1969, str. 160. O suočenju marksističke i kršćanske antropologije usp. A. Kusić, *Dijaloško suočenje između marksističke i kršćanske antropologije u Crkva u svijetu*, 2 (70), str. 144—159.

renja. Ta je enciklika zapravo »magna charta« kršćanskog humanizma. Njezin duh se i te kako osjeća i u pobudnici o obitelji.²⁷

a) Krist je uzor kršćanskog humanizma

Uzor je kršćanskog humanizma sâm Krist. On je po njemu i dobio ime. Ne zove se »kršćanski« zbog toga što ga kršćani zastupaju, nego zbog Krista »koji objavljuje čovjeku samog čovjeka.«²⁸ To je, po riječima samoga Pape, ljudska dimenzija tajne otkupljenja. U njoj čovjek otkriva »veličinu, dostojanstvo i vrijednost svoje čovječnosti«. Po toj tajni čovjek biva »nanovo izrečen, nanovo stvoren.«²⁹ Bitni postulat kršćanskog humanizma jest upravo u tome: Krist daje istinu o čovjeku; ono što je on kao čovjek — to je svaki pojedinac pozvan da postane. Isus je prvorodenac i prototip. Susret koji se zbio između Boga i čovjeka po utjelovljenju Krista uzor je susreta koji Bog kani uspostaviti sa svakim čovjekom. »Krist Otkupitelj otkriva u potpunosti čovjeku čovjeka samoga.« Velika je to istina koju *Redemptor hominis* naviješta čovječanstvu živim i pjesničkim jezikom. Krist je temeljni i bitni odgovor; dapače jedini odgovor na izazovno i stalno prisutno pitanje »tko je čovjek?«. Samo Krist daje potpuni, pravi i istiniti odgovor. Ponavljajući riječi svetoga Petra: »Gospodine, kame ćemo otići? Ti imaš riječi života vječnoga« (Iv 6, 68), Ivan Pavao II. piše: »Jedino usmjerenje duha, razuma, volje i srca za nas je ovo: prema Kristu Otkupitelju čovjeka, Otkupitelju svijeta, upravljamo svoj pogled jer je samo u njemu naše spasenje.«³⁰

Stoga, želimo li saznati tko je čovjek i što mu je činiti, moramo poći od Krista uzimajući pri tomu u obzir mnogošta što su drugi rekli o čovjeku (npr. Platon, Aristotel, Hegel, Marx, Freud, Heidegger i drugi) — jer »On, Sin Boga živoga, govori ljudima kao čovjek; to izriče njegov život, njegova čovječnost, njegova vjernost istini, njegova ljubav koja sve obuhvaća.«³¹ »Čovjek, piše Papa, koji želi sebe do dna shvatiti — ne samo u neposrednim, nesavršenim, često površnim, čak prividnim kriterijima i mjerilima svoga bića — treba da se sa svojim nemiro i nesigurnošću, čak sa svojom slabošću i grešnošću, svojim životom i smrću, približi Kristu. Taj čovjek treba, da se tako izrazimo, ući u Krista cijelim svojim bićem, usvojiti i upiti čtavu stvarnost Utjelovljenja i Otkupljenja kako bi iznova pronašao samog sebe.«³²

Ali što Krist, koji je potpun čovjek, nama u svemu jednak osim u grijehu, objavljuje čovjeku u vezi s njegovom naravi? Na to pitanje odgovara Ivan Pavao II. otvoreno, iskreno i s uvjerenjem: »Krist objavljuje čovjeku punu istinu o čovjeku.« Utjelovljenjem i otkupljenjem po Kristu čovjek je stekao ponovno dostojanstvo i smisao svoga bivanja u svijetu, smisao koji je u znatnoj mjeri grijehom bio izgubio. Zahvaćen tom

²⁷ Ivan Pavao II, *Obiteljska zajednica* — poslanica, Zagreb, KS-dokumenti 64, 1981.

²⁸ Ivan Pavao II, *Otkupitelj čovjeka*, Zagreb, KS-dokumenti 56, 1980, br. 10.

²⁹ *Ibid.*, br. 10.

³⁰ *Ibid.*, br. 7.

³¹ *Ibid.*, br. 7.

³² *Ibid.*, br. 10.

dubinskom spoznajom o vrijednosti i dostojanstvu čovjeka, koje proizlazi iz tajne Utjelovljenja, Ivan Pavao II. piše: »Krist, Otkupitelj svijeta, na jedinstven i neponovljiv način prodro je u misterij čovjeka, ušao mu u srce.«³³ Zato je s Kristom pravi i autentični humanizam postigao ono što samo ljudsko srce može sanjati i željeti: »Utjelovljenjem se Sin Božji sjedinio sa svakim čovjekom. Radio je ljudskim rukama, razmišljao ljudskim razumom, odlučivao ljudskom voljom, ljubio ljudskim srcem. Rođen od Djevice Marije, postao je uistinu jedan od nas.«³⁴

b) Crkva je pokretač kršćanskog humanizma

Ostvarivati humanizam, koji nam je Krist objavio, prvotna je zadaća i Crkve i njezinih članova. Crkva je po svojoj misiji, zvanju i poslanju izrazito »humanistička«. Njezina je prvotna dužnost i obaveza boriti se za čovjeka i pomoći mu da se ostvari u svim dimenzijama prema Božjim planovima. Te zadaće i obaveze duboko je svjestan i sadašnji Papa koji na svojim apostolskim putovanjima i u susretima sa znanstvenicima, filozofima, tehničarima, pravnicima, političarima, industrijalcima, novinarima i kulturnim radnicima ne prestaje tumačiti što znači biti svjedok kršćanske ljubavi, biti kršćanski humanist u raznim i različitim zvanjima i znanjima. To su velike misli, pune poticaja i konkretne zbiljnosti i ozbiljnosti, kojima Ivan Pavao II. pokušava odjelotvoriti teoretska načela kršćanskog humanizma. Taj humanizam je sastavljen od dva elementa: jedan proizlazi iz ljudske naravi, drugi iz povijesti spasenja. Utjelovljenjem Isusa Krista dogodilo se sjedinjenje tih dviju stvarnosti. Njegovom zaslugom ono je postalo moguće i za sve ostale ljude. Uzor i primjer jest Kristovo Utjelovljenje. Jedina je razlika u tome što Krist, Sin Božji, postaje čovjekom (silazna inkarancija), dok mi Božjom milošću postajemo djeca Božja (uzlazna elevacija). Zamišljati da se može postati savršenim, potpunim čovjekom bez Božje milosti, bez Krista »koji je čovjeku objavio čovjeka samog« — odraz je oholosti i pukog umišljanja. Bog koji je stvorio čovjeka pomaže mu po Kristu da u suradnji s milošću ostvari puninu sebe i svojega poziva. Zbog toga je, kako zaključuje Ivan Pavao II, Kristov kršćanski humanizam pravi i potpuni humanizam.³⁵

Crkva je, s Ivanom Pavlom II na čelu, svjesna toga te ne može stajati skrštenih ruku u krizi koja je zahvatila čovječanstvo, a koja je nastala ne malom zaslugom i onih »humanizama« koji su gradili ili žele graditi »bolje društvo« bez Boga. Situacija je toliko ozbiljna da može biti katastrofalna. Energetska kriza, ekonomske nejednakosti i nepravde, nuklearne opasnosti i nadmetanja velikih sila opasno prijete čovječanstvu. Njegova budućnost zavisi i od toga koji će humanizam prihvatiti i ostvariti. »Ako se odbaci lažne zastave,« opominje P. L. Zarupetti, »ako ozbiljno ne razmisli o sebi i ne nađe vlastiti identitet doživjet će tragičnu sudbinu: propast i katastrofu. Dva suvremena dru-

³³ Ibid., br. 8.

³⁴ Ibid., br. 8.

³⁵ »Humanizma nema bez Krista i zato je pravi humanizam onaj koji nazivamo kršćanskim« (iz govora Pavla VI. na Božić 1969).

štvena modela, zapadni individualistički kapitalizam i istočni socijalistički kolektivizam, zarobili su čovjeka svojim sistemima tako da se osjeća prigušenim. Potrebno ga je osloboditi prije nego umre.«³⁶

Crkva »kao produžena inkarnacija Boga« koja nije od ovoga svijeta, ali je u ovom svijetu postavlja se kao »kritička alternativa ovoga svijeta« (u Ivanovu smislu!) »ukoliko ovaj svijet, zbog svog neispravnog odnosa prema Bogu (koji se objavio u Isusu Kristu) neizbježno zapada i u neispravne međuljudske odnose. I kako u tom pogledu nije bilo niti može biti idealnih vremena i idealnih situacija, Crkva je samom svojom prisutnošću mogućnost i kritika svakog vremena. I današnja Crkva ne goji nikakvih ambicija za osvajanjem bilo kakve političke vlasti, ali se i ne kani odreći svoje kritičke prisutnosti jer odreći se toga, značilo bi odreći se same sebe, tj. odreći se svoje inkarnacijske (proročke i kristovske biti), te sebe osuditi na ideologijsko vegetiranje.«³⁷

c) *Obitelj je idealno i privilegirano mjesto za ostvarenje kršćanskog humanizma*

Stoljećima se ljudsko biće opisivalo formulom »razumne životinje« (eda bi se istakla njegova razlika i superiornost nad životinjskim svijetom). Takav je opis ispravan, ali je nedostatan. Jer, čovjek nije samo razuman. On je i plemenit, pravedan, pobožan (a može biti i suprotno). Da bi to mogao biti, potreban mu je drugi prema kome će pokazati svoju plemenitost, pravednost i pobožnost.

Suvremeni je personalizam pokušao prikazati čovjeka malo potpunije, unoseći u definiciju i sve druge vidike njegove egzistencije. Zahvaljujući njegovu utjecaju, sve više se afirmira »dijaloška misao« koja daje prvenstvo odnosu s drugim ljudima. Spomenut ću samo dvojicu autora koji su označili zaokret u suvremenoj antropologiji u vezi s tumačenjem ljudske biti. To su M. Buber i E. Levinas.

Središnja misao Buberova djela, a i jedina poruka koju je neumorno ponavljao i u njoj dozrijevaao bila je: Čovjek je biće u dijalogu; njegova je struktura interpersonalna. I dok je za odnos sa stvarima (Ja-Ono) potrebno vrijeme, prostor i horizonti, dotle je za odnos s drugima (Ja-Ti) potreban interpersonalni prostor (onaj »zwischen«) koji vodi prema Bogu-Stvoritelju. Drugi je nedokučiv i ne podliježe znanstvenom iskustvu i znanstvenim zakonima. On ne može biti objekt našeg istraživanja i nikada do kraja spoznat. Drugi se predstavlja kao nedokučiva tajna u kojoj se odražava božansko srodstvo i porijeklo.³⁸

I Levinas ističe važnost drugoga. Drugi je za njega »epifanija lica«. On se objavljuje, manifestira (epifaino), i ne biva oblikovan po nekim racionalnim unaprijed određenim shemama. Ta »epifanija« označava prisutnost drugoga koji je »drugi i drugačiji«. ³⁹

³⁶ P. L. Zampetti, *Il manifesto della partecipazione*, Roma, 1982, str. 22—23.

³⁷ Š. Marasović, *Crkva i socijalizam u jednoj nedavno objavljenoj knjizi u Crkva u svijetu 2 (79)*, str. 160.

³⁸ Usp. M. Buber, *Ja i ti*, Beograd, Zodijak, 1977.

³⁹ Usp. E. Levinas, *Totalité et infini*, Den Haag, 1961, str. 37.

Taj interpersonalni odnos jest privilegirano mjesto gdje se i Bog objavljuje. Prisutnost drugog (Ti) ne ovisi o pojedincu (Ja). I zato, naći se s drugim licem u lice, znači »otkriti se« pred licem Svevišnjega. »Božanska dimenzija se počinje otvarati na ljudskom licu.«⁴⁰ Zato je »biti-s-drugima« i za druge bit ljudske egzistencije. A to znači da čovjek nije nikada sâm. Njegova je egzistencija upravljena prema drugima s kojima je povezan i u zajedništvu. Drugi ne postoji zato što ja o njemu mislim i njegovu opstojnost dokazujem. I prije bilo kakve misli, on je tu sa svojom »zahtijevnom i neshvatljivom slobodom«.⁴¹ Njegova je prisutnost zahtjev za priznavanjem i uvažavanjem; apel koji »Ti« upućuje prema »Ja«. I zbog toga je moje postojanje u zadnjoj liniji prihvaćanje ili odbijanje dugoga. Onog dana kad pojedinac »spozna« i otkrije da ga nitko ne uvažava, ne prihvaća i ne voli, tog dana on postaje prazan i neko-ristan.

»Biti-s-drugima«, dakle, konstitutivna je dimenzija čovjeka. »Ti ima svoj korijen u čovjeku i ono mu je darovano s njegovim čovječtvom... Ti je usađeno u čovjeku u obliku nostalgije po kojoj želi biti tretiran kao Ti. Ono je konstitutivni faktor ljudskog bića kao takvog.«⁴²

Pod utjecajem tog filozofskog smjera i Crkva je na Drugom vaticanskom saboru dala temeljne obrise kršćanske antropologije i kršćanskog humanizma. One se izražuju i na stranicama enciklika, govora i pobudnica Ivana Pavla II. Na temelju dileme: da li je čovjek u prvom redu »individualno biće« (individualizam) ili pak »karika u kolektivu« (kolektivizam)? — Ivan Pavao II. nudi treću mogućnost i veli: Čovjek je biće u zajedništvu s drugima. On postoji s-drugim-u-svijetu da sebe ostvari. Obitelj kao »zajednica osoba koja je zasnovana i oživotvorena ljubavlju ima zadaću vjerno živjeti stvarnost zajedništva u trajnom naporu da se promiče istinita zajednica osoba.«⁴³ »Kršćanska obitelj, koju prožima i podržava nova zapovijed ljubavi, prihvaća, poštuje i služi svakom čovjeku, uvijek ga promatrajući u njegovu osobnom dostojanstvu i u dostojanstvu Sina Božjega.«⁴⁴ Otkriti lice Krista i lice brata u svakom, a osobito u siromašnima, slabima, progonjenima te njima služiti i njih ljubiti, kako nam to preporučuje i kako nas potiče Ivan Pavao II,⁴⁵ znači ostvarivati kršćanski humanizam. A on nije sušta egzistencija (samo bivstvovanje razumnog bića), niti koegzistencija (pa makar ona bila i miroljubiva), nego pro-egzistencija (život za drugog).

Obitelj, kojoj je »poslanje da čuva, objavljuje i priopćava ljubav«,⁴⁶ jest idealno i privilegirano mjesto ostvarivanja takve proegzistencije, tj. kršćanskog humanizma.

•
⁴⁰ Ibid., str. 50.

⁴¹ Ibid., str. 47.

⁴² J. Möller, *Menschsein als dialogische Existenz*, Stuttgart, 1968, str. 106.

⁴³ Ivan Pavao II, *Obiteljska zajednica*, br. 18.

⁴⁴ Ibid., br. 64.

⁴⁵ Ibid., br. 64.

⁴⁶ Ibid., br. 17.

REGARD SUR L'HUMANISME A LA LUMIERE DE LA DOCTRINE DE JEAN-PAUL II

Résumé

Les questions sur l'homme et leurs réponses forment une certaine base dont on part en construisant son propre humanisme. De fait, il y a plusieurs espèces d'humanisme. Après avoir présenté et mis en question des humanismes sans Dieu, tels que l'humanisme positiviste, fondé sur la science, puis l'humanisme libéral, basé sur la richesse, et finalement l'humanisme marxiste appuyé sur le pouvoir d'Etat, sur la politique et la partie, l'auteur expose la position et l'importance de l'humanisme chrétien dont le propre but n'est pas — conclut-il — l'existence ou la coexistence mais la pro-existence mutuelle.

L'exemple de l'humanisme chrétien c'est Jésus-Crist, lui même. Le Christ, dit Jean-Paul II, annonce à l'homme le même homme dans toutes ses dimensions; en lui et par lui, insiste Jean-Paul II, l'homme découvre sa grandeur, sa dignité et la vraie valeur de son humanité.

Enfin, dans la perspective de l'humanisme chrétien, on ne peut pas regarder dans l'homme l'être individuel ou collectif, mais l'être dans la communauté, voire l'être existant avec des autres dans le monde.